

Croatica XXVII/XXVIII (1998./1999.) - 47/48 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Igor Gostl

JULIJE BAJAMONTI
I POČECI ANGLISTIKE U HRVATSKOJ

UDK 886.2-8/802.0

Nakon uvodne bio-bibliografske bilješke autor se osvrće na filološki rad Bajamontijev. U središnjem dijelu rasprave iznosi se teza, po kojoj, zahvaljujući Juliju Bajamontiju, početke anglistike u Hrvatskoj valja locirati u sedamdesete godine XVIII. stoljeća. Autor toj argumentaciji u prilog podastire nepoznatu građu pobranjenu u Arhivu Arheološkog muzeja u Splitu.

1. Uvodna bio-bibliografska bilješka

Julije (Giulio) Bajamonti (Split, 4. kolovoza 1744. – 12. studenoga 1800.), polihistor, liječnik, pisac, pjesnik, skladatelj, prevodilac, bibliograf i enciklopedist – jedan je od najnaprednijih Hrvata svoga doba. Bijaše to čovjek žive naravi, rijetke znatiželje, široka intelektualnog i životnog interesa. Taj univerzalni duh krasila je golema energija, izrazita djelatnost, neobična svestranost, općinjujuća učenost, i neizreciva marljivost.

Skoro beskrajnim pričinja se područje njegove radoznalosti. Zanimao se za agronomiju, arheologiju, etnografiju, fiziku, filozofiju, kemiju, lingvistiku, matematiku, medicinu, meteorologiju, muziku, nautiku, povijest i prirodoslovlje.

Pogled na svijet oblikovao je pod utjecajem francuskih enciklopedista i francuske prevratničke filozofije. Uvjerenjem bijaše racionalist, rusoovac i volterijanac. Premda obrazovanjem i kulturom Talijan – svoja djela pisao je isključivo na talijanskom jeziku – dušom bijaše Hrvat.

Prikupljao je opsežnu građu za povijest Splita i Dalmacije XVII. i XVIII. st., sabirao je bibliografsku građu (u rukopisu ostavio sistematsku bibliografiju u dvije bilježnice s 2.500 bibliografskih jedinica, naslova časopisa i knjiga), godinama pisao enciklopedijski, glazbeni i kemijski rječnik, sakupljao narodno pjesništvo. Zarana bavio se glazbom. Skladao je prvi hrvatski oratorij (s elementima opere), prvu sonatu za orgulje – uz 50 moteta, 20 misa, 2 rekvijema te desetak simfonija. U svrhu ozdravljenja za mletačke uprave gospodarstveno zapuštene Dalmacije osnovao je Gospodarsko društvo (akademiju) i bio njegovim najaktivnijim članom (“istitutore e censore della Società Economica di Spalatro”).

Previše za jedan život, i to relativno kratak.

*

Izučivši prve škole u Splitu, Julije u Padovi studira medicinu i stječe 1773. doktorat znanosti. U nemogućnosti da u Splitu postane gradskim liječnikom – u sukobu sa sredinom zastarjelih shvaćanja i predrasuda, čemu je pridonosilo njegovo bavljenje glazbom, glumom i stihom, a ponešto i tajni brak s Elisabetom Trevisan – provodi gotovo pet godina (1785. – 1790.) kao općinski liječnik u Hvaru. Nakon povratka u Split bavi se privatnom liječničkom praksom, k tomu je kapelnik (*maestro di capella*) splitske stolnice i organizator glazbenog života u Splitu.

Za njega Ivan Milčetić reče da je živio u carstvu ideala, u sredini koja tako učenu i naprednu čovjeku nije odgovarala te ispred koje bijaše čitavo jedno stoljeće.¹

¹ Ivan Milčetić, *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad JAZU, knj. 192, Zagreb 1912., str. 103.

Umro je 12. XI. 1800.²

“... zacijelo najveći građanin Splita 18. st.; umro je zajedno s tim osebnim stoljećem, kao izraziti njegov predstavnik, ali umnogome ujedno i kao preteča slijedećega...”³

Ukopan je u crkvi sv. Dominika u Splitu, uobičajenom ukapalištu Bajamontijevih.

U posljednjem sonetu, svom labuđem pjevu, oprostio se Julije od ovoga života i neshvaćena svijeta dirljivim stihovima:

*Talun fra gente più saggia e gentile
Ne farrà rimembranza e alla sua gloria
D'unir la mia, non gli sia grave o vile
(Medu ljudima mudrijim i plemenitim,
Sjetit će se tkogod mene, i svojoj slavi
Pridružil moju nek mu ne bude ni teško ni sramotno)⁴*

D j e l a (o d a b i r)

- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti čuva obilnu zbirku Bajamontijeva pjesništva, mahom prigodničarske naravi: ode (posvećene mletačkim providurima, austrijskim namjesnicima i vojskovođama) i elegije (pohvalne govore).

- Autor je drama (*Proseguimento della Storia di San Doimo*, Mleci 1770.) i komedija (*Il maestro di musica*, rukopis).

- Putopisi, poslanice i polemike.

- Prikuplja narodne pjesme, prevodi ih na talijanski (Alberta Fortisa jamačno upoznao s *Hasanaginicom*), ostavlja prve melografske zapise narodnih napjeva. Odras takova zanimanja je djelo do kojeg je osobno vrlo mnogo držao: *Morlacchismo d'Omero* (“Giornale Enciclopedico d'Italia”, 1797.; pretisci: Zadar, 1836., 1852., 1961.).

- Rukopis nedovršena enciklopedijskog rječnika (122 nepaginirane stranice; naknadno dopisan naslov: *Dizionario enciclopedico*) te rječnika glazbenih pojmova (*Musica*) i kemijskoga rječnika (135 stranica pod naslovom *Raccolta alfabetica di aggiunte e mutazioni fatte dal Macquer alla prima edizione del suo dizionario di chimica e di annotazioni dello Scopoli allo stesso dizionario*⁵).

² Nadživi ga jedino kći Jelena udana za trogirskog plemića Cippica. Sin Emil, rođen 1783., umre u drugoj godini života. Godine 1891. smrću prasinovca dr. Antuna Bajamontija, sina Julijeva sinovca Josipa, rođenog 1822., poznatog autonomaša i splitskog gradonačelnika, ugasi se rod Bajamontijevih u muškom koljenu.

³ Duško Kečkemet, *Život i djelo Julija Bajamontija*, iz knjige *Bajamonti Julije. Zapisi o gradu Splitu*, Split 1975., str. 50.

⁴ Cfr. Ivan Milčetić, o.c., str. 106.

⁵ Bajamontijev rukopis nastao je po Scopolijevu talijanskom prijevodu Macquerovog kemijskog priručnika, Mleci 1784./85.

- Gospodarski radovi. Objavljena djela: *O isušenju polja oko Imotskog*, Mleci 1781.; *Sulla possibile moltiplicanza degli animali bovini nell'isola di Lesina*, Mleci 1789. (O mogućnosti uzgoja goveda na otoku Hvaru).

- Prirodne znanosti: sa šesnaest godina piše *Sul vacuo* (O praznini); *Lettera meteorologica...* poslanica o meteorologiji upućena je Giuseppeu Toaldu, profesoru astronomije na Sveučilištu u Padovi. Objavljena kao poseban otisak u "Giornale Enciclopedico di Vicenza", 1785.

- Medicina: *Storia delle peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783-1784*, Mleci 1786. (Povijest kuge koja je harala Dalmacijom 1783-1784).

- Povijesna djela: *Storia di Diocleziano* (Povijest o Dioklecijanu, rukopis), *Memorie della città di Spalatro in Dalmazia raccolte da Giulio Bajamonti* (Povijesni zapisi grada Splita u Dalmaciji..., rukopis); *Cose più notabili avvenute a Spalatro (e in qualche altro luogo della Dalmazia) dopo la caduta dell' aristocrazia veneta* (Najvažniji događaji što su se zbili u Splitu [i u nekim drugim mjestima u Dalmaciji] nakon pada mletačke aristokratske vlade, rukopis); *Della famiglia Sorgo* (O obitelji Sorkočević, rukopis).

- Glazba: opsežan opus od oko 200 djela, pretežito crkvenih: 50 troglasnih moteta uz pratnju orgulja (ili komornog orkestra), 20 misa, 2 rekvijema, 2 pasije, oratorij: *La Traslazione di San Doimo, Componimento Drammatico per musica, ossia Oratorio*, 1770. (Prijenos moći sv. Dujma), jednostavačne sonate za orgulje; svjetovna djela: arije, madrigali, zborovi, simfonije.

K o r e s p o n d e n c i j a

Vrlo obilna. Dopisivao se sa znanstvenicima, književnicima, utjecajnim ljudima, moćnicima. Sačuvani su mnogi koncepti Bajamontijevih pisama. Milčetić je izlučio veliki broj pisama što ih je Bajamonti pisao drugima te što su ih drugi pisali Bajamontiju.⁶ Uglavnom je riječ o pismima datiranim oko 1790.; tek poneko nosi raniji nadnevak (1787.). Ističemo sljedeća imena:

- Alberto Fortis, talijanski putopisac i prirodoslovac, učeni mletački opet. Dio puta po Dalmaciji pratio ga je Julije Bajamonti. Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu čuva 64 Fortisova pisma i 22 koncepta Bajamontijevih pisama Fortisu.

- Grof Maria Carnea Stefaneo, jedan od savjetnika Thurnove vlade u Dalmaciji.

- Angelo Diedo i Paolo Emilio Canal, generalni providuri Dalmacije.

- Grof Thurn, cesarsko-kraljevski komesar za Dalmaciju.

- Michael Denis, bečki bibliotekar.

- Radoš Michieli-Vitturi, gospodarski pisac, jedan od osnivača splitske gospodarske akademije.

- Ivan Luka Garagnin, Trogirin. Biskup rapski i nadbiskup splitski, gospodarski pisac.

⁶ Ivan Milčetić, o.c., str. 205-250.

- Luka (Lukša) Sorkočević (Sorgo), glazbenik i diplomat.
- Miha Sorkočević, brat Lukin.
- Antun Sorkočević, sin Lukin. Darovit glazbenik, učenik Bajamontijev.
- Juraj Ferić, dubrovački pjesnik, "ilirski Homer".
- Deša (Tereza) Gozze, nećakinja Luke Sorkočevića, žena Balda Gozze.
- Anica Bošković, pjesnikinja, sestra Rudera Boškovića.
- Julije Antun Resti (Restić), član učenoga dubrovačkog kruga.

2. Filološki rad Bajamontijev

Julija Bajamontija zaokupljala je i filološka znanost, poglavito hrvatska i talijanska, a bavio se i prevodenjem književnih i znanstvenih djela s latinskoga, francuskoga i engleskoga na talijanski jezik. S njemačkim, što ga je tek djelomice savladao potkraj života, zbog slaba poznavanja imao je najviše teškoća.

Odazivajući se na natječajni poziv akademije u Belunu napisao je veću raspravu (22 lista in folio) o pravilnom pisanju u talijanskom jeziku, *Parere sul retto scrivere Itaiano, o sia sulla buona lingua comune d'Italia*. Prema Milčetiću, opća načela za ovaj rad našao je Bajamonti u Aristotela, Horacija, Cicerona, Kvintilijana i dr.⁷ U ovom djelu o sintaksi i stilistici talijanskog jezika spominje Bajamonti i hrvatski jezik (naziva ga "la nostra lingua"), hvaleći dubrovački govor koji da je u "hrvatsko-dalmatinskom jeziku" ono što je pariški u francuskome, dok Dubrovčani pak "bosanski govor" drže najljepšim i uzoritim.

Zanimao se Bajamonti i za pitanja hrvatskoga književnog jezika, opredjeljujući se za književnu štokavštinu dubrovačke književnosti. Pravio je bilješke o hrvatskoj ortografiji, proučavao talijanizme u hrvatskom jeziku, za Alberta Fortisa prikupljao talijanske kroatizme. Bavio se i komparativnom lingvistikom, uspoređujući hrvatske riječi s istoznačnicama u drugim jezicima. Savladao je ćirilicu i bosančicu, a iz rukopisne *Gramatike staroslavenskoga jezika* zadarskoga nadbiskupa Mateja Karamana ekscerpirao čitava poglavlja, kako bi ovladao staroslavenskim.

Stekavši solidno klasično obrazovanje, s lakoćom je, lijepo i vjerno, prevodio te komentirao latinske pjesnike, pa čak i pisao latinske pjesme, a okušao se i u prijevodima talijanskih pjesama na latinski. Za vlastitu uporabu, stoga u rukopisu, ostaju pjesnički prijevodi na talijanski latinskih i grčkih klasika: Teokritove idile, Tibulove elegije, Vergilijevi epigrami, dijelovi Ovidijeva *Umijeća ljubavi* (*Il modo di fare all'amore o sia l'Arte Amatoria d'Ovidio tradotta in terze rime*).

⁷ Ivan Milčetić, o.c., str. 121.

O važnosti koju je pridavao francuskom jeziku svjedoči pismo u kojem Bajamonti piše o spremi studenata medicine, te navodi kako bi učenje francuskog jezika trebalo biti prvom brigom budućega liječnika.⁸

S francuskoga prevodio je Rousseauov roman *La Nouvelle Heloise*, Racineovu *Ifigeniju* ("tradotta in versi sciolti"), prepisuje izvratke iz Voltairea (*Collection complete des oeuvres de Mr de Voltaire*); u rukopisu također ostaje veća rasprava prevedena ili prerađena prema francuskome izvorniku De Buffonova prirodopisa čovjeka i životinja. S talijanskog na francuski, kako je najbolje znao, preveo je vlastito djelo *Il medico e la musica* (objavljeno kao poseban otisak iz "Giornale Enciclopedico d'Italia", 1796.).

Tek potkraj života (oko 1798.-99.) počinje se baviti njemačkim,⁹ natjeran na to, sva je zgoda, silom prilika, točnije, padom Mletačke republike i austrijskom okupacijom Dalmacije, koja sobom donosi Dalmaciji posve strani jezik. Bajamonti uči njemački, naručuje njemačke knjige i časopise. Visoko cijeneći svoju raspravu o morlakizmu u Homera, pokušava je sâm prevesti na njemački, što mu se zbog nedovoljna znanja posve izjalovi, te se pokušaj svede istom na puki naslov (*Des Homers Morlackismus*) i nekoliko početnih rečenica. Bajamontiju se ima, valjda, pripisati i prijevod djela njemačkog književnika Johanna G. Rittera von Zimmermanna *Vom Nationalstolz* (*Dell'orgoglio Nazionale*), kojega citat na njemačkom i talijanskom prijevodu uzima Bajamonti za moto svojega rukopisa *Memorie della città di Spalatro*.

U već spominjanom pismu Bajamonti naglašava kako bi hrvatski student medicine morao uz materinski poznavati i talijanski. Jer, "nema dvojbe da nas u današnje doba prije svega Englezi i Nijemci opskrbljuju odličnim medicinskim knjigama..."¹⁰

Milčetić nije bio u pravu tvrdeći da je Bajamonti uz hrvatski, talijanski, francuski, latinski i njemački znao tek *ponešto* engleski.¹¹ On je u tridesetoj godini života čitao, pisao, pa, čini se, i komunicirao na tom jeziku. Na ovome mjestu dovoljno je reći da je čitao poeziju engleskoga prosvjetiteljskog pjesnika i briljantnog aforista Alexandera Popea, filozofske spise engleskog empirista i skeptika Davida Humea, ekscerpirao povijesnu građu Edwarda

⁸ "Dopo questi fatti e queste ragioni concludiamo che lo studio della lingua francese dev'essere la prima occupazione del medico." - Pismu nedostaje početak (kao i svršetak), pa ga nije moguće datirati.

⁹ U pismu M. Carneu Stefanu u Zadar godine 1799. navodi da već dva mjeseca uči njemački, da je u potrazi za njemačkim rječnikom, no ne zna za koji bi se odlučio. Te iste godine naručuje od mletačkog knjižara i tiskara Stortia frankfurtske novine i "Taschenkalender".

¹⁰ "Abbiamo detto che il nostro allievo dee conoscere la sua lingua, ma abbiamo parlato oltresi di quelle de' popoli vicini. Egli dunque puo studiare il tedesco, l'inglese, l'italiano... E certo che, sopra tutto oggidi, gl'inglesi e gli tedeschi ci somministrano eccellenti libri di medicina scritti nella lingua loro."

¹¹ "Bajamonti je znao hrvatski, talijanski, latinski, francuski, njemački, ponešto i engleski." (Ivan Milčetić, o.c., str. 105)

iz sjajne njegove monografije o Dioklecijanovoj palači, na kojima će Bajamonti temeljiti opis palače u svojim povijesnim zapisima grada Splita.

Tek toliko kao nagovještaj. U poglavlju što slijedi s više svjetla obasjat ćemo Bajamontijev lik i ulogu koju je imao u samim počecima hrvatske anglistike.

3. Julije Bajamonti i počeci anglistike u Hrvatskoj

U Arhivu Arheološkog muzeja u Splitu leži građa, čini se, nedovoljno zamijećena¹³, koja će polihistora Julija Bajamontija obasjati s nešto nova svjetla, a držim, nakon argumentacije što će uslijediti, pružiti novi uvid u razvoj anglistike u Hrvatskoj, navlastito u odnosu na njezine početke.

Riječ je o 37 listova građe na engleskom jeziku napisane iz didaktičkih pobuda, koja se na prvi pogled doima kao Bajamontijev izvorni rukopis priručnika za učenje engleskog jezika. Tu su 4 lista s općim tumačenjima o engleskom izgovoru i poukom o engleskoj ortografiji te poglavljem o izgovoru samoglasnika, zatim 18 listova s prikazom engleskih grafema i napucima kako ih izgovarati s obzirom na fonološki repertoar talijanskog govora i njegove prozodične karakteristike. Valja imati u vidu da su objašnjenja i ponudeni paralelizmi tzv. usporedne fonetike odviše simplificirani da bi mogli ponijeti ime fonetike koja će se, najposlije, kao egzaktna znanost roditi tek nakon Bajamontijeve smrti (potkraj XVIII. i početkom XIX. st.). Tu je i vrlo elaboriran odjeljak od 3 lista o rastavljanju riječi na slogove s jasnom praktičnom namjenom. Sva tumačenja su, dakako, na talijanskom jeziku. Slijedi 1 list s predstavljanjem ličnih zamjenica, posvojnih pridjeva i zamjenica te pokaznih i odnosnih pridjeva i zamjenica, a potom 1 list posvećen rednim brojevima. Tu se, na samu početku, nažalost, ovaj pregled normativne engleske gramatike prekida. Moralo je, razumije se, biti znatno više listova koji su, sva je prilika, zagubljeni ili zametnuti, pa će valjda i ovaj rad biti daljnjim poticajem novim istraživanjima i rezultatima. Naposljetku tu je još konverzacijski prilog: 10 listova engleske konverzacije, dakako, u dijaloškoj formi, uz stotine korisnih fraza iz svakodnevnih životnih situacija. Sveukupno 37 listova.

Pitanja koja je valjalo razriješiti bila su: radi li se o izvornom djelu, kada je nastalo i u koju svrhu?

Pomnijom raščlambom ranije predstavljenih dijelova engleskog priručnika Julija Bajamontija došao sam do sljedećih spoznaja:

Pregled osnova engleskog izgovora i ortografije, *Of the English Pronunciation, and Spelling in general*, predstavljen je dvostupačno: lijevi je engleski stupac, desni talijanski njegov prijevod s naslovom: *Della Pronunzia, e Scrit-*

¹³ Na tu građu skrenuo mi je pažnju dr. Ivan Bošković, pa mu se ovom prilikom na tome zahvaljujem.

tura Inglese in generale. Engleski tekst nije Bajamontijev. Preuzet je iz nekog engleskog priručnika namijenjena Francuzima. Pisan je u prvom licu s učestalim pozivanjem na francuske norme i jezične paralelizme.¹⁴

Lijevi engleski stupac, ispisan je uobičajenom Bajamontijevom kaligrafijom. Desni talijanski stupac Bajamontijev je prijevod: nije čistopis, jer sadržava niz ispravaka kojima Bajamonti postizava veću jasnoću i vjernost izvorniku. Vrlo dobar prijevod, gotovo bez pogreške, govori o solidnom poznavanju engleskog jezika, jer tumači englesku građu koja nije ni sintaktički ni terminološki laka i jednostavna.

Vrlo opsežan pregled engleskih grafema i njihov približan izgovor prilagođen talijanskom fonološkom sustavu pisan je isključivo talijanski. Bajamontiju engleski izvornik ovdje nije mogao biti od koristi, jer namijenjen Francuzu, poput gore navedena odjeljka, služio se, nema dvojbe, francuskim fonološkim repertoarom i govornom artikulacijom, stoga je Bajamonti morao pribjeći modifikaciji i adaptaciji engleske građe potrebama talijanskog govora.

Današnjeg će čitatelja začuditi metodološki pristup, koji umjesto fonetske raščlambe vokala, poluvokala i diftonga te zvučnih i bezvučnih konsonanata nudi analizu grafema izloženih abecednim slijedom, te traženjem najbližih akustičkih adekvata u talijanskom jeziku, razrješava fonetsko poglavlje engleskog priručnika. Zbog niza nepreciznosti, izgovorni ovaj opis mogao bi biti i Bajamontijev rad, temeljen na vlastitoj govornoj praksi uz pomoć kakva informanta.

Kompleksno izloženo poglavlje posvećeno rastavljanju riječi na slogove, *Della divisione della sillabe nella lingua Inglese*, predstavljeno je isključivo objašnjenjima na talijanskom jeziku. Prijevod navedena engleskog izvornika nedvojbeno je Bajamontijev.

Kratki gramatički pregled, ili bolje reći, ono što je od njega ostalo, svodi se na sljedeće. Na jednom od listića, moralo ih je biti znatno više, Bajamonti donosi prijedložnu deklinaciju engleskih ličnih zamjenica, pregled posvojnih pridjeva (*Possessivi congiuntivi*) i zamjenica (*Possessivi assoluti*) te pokaznih i odnosnih zamjenica i pridjeva (*Dimostrativi, Relativi*). Suhoparne paradigme lišene su, bilo objašnjenja, bilo komentara.

Na drugom pak listu Bajamonti izlaže pregled rednih brojeva od 1 - 1000. Šturi popis brojeva ni ovdje nije popraćen objašnjenjima.

¹⁴ Pišući o izgovoru digrama *th* engleski autor navodi: "Most of which Pronunciations do at first appear very harsh and uncouth to French Learnes (sic)...". U Bajamontijevom prijevodu: "Molte delle qualli alla prima Pronunzia furono molto aspre e rozze a' Francesi Studenti..."

Ili: "The letters made use of in English for that purpose are Twenty four in Number, whereas the French have but Twenty two, the K and W being out of their way." Bajamontijev prijevod: "Le lettere usate in Inglese a questo effetto sono 24 in numero, dove i Francesi ne hanno solamente 22, il K e l'W essendo fuori del loro uso."

OU, OW.

Si pronunzia come *AU* italiano aperto.

Nelle seguenti parole si pronunzia come un *A* aperto imb.

Ach	aceto.	ought	deve.
Bought	comprato.	Ought	dovei.
Brought	portato in qua.	Sought	cercato.
Cough	tosse.	Thought	parlere.
Fought	combattuto.	Wrought	lavorato.
Trough	trugolo.		

Nelle seguenti parole si pronunzia come un *O* italiano aperto e lungo:

Borough	borgo.	Know	conoscere.	Show	mostrare.
Box	arca.	Low	basso.	Shoulder	spalla.
Bowl	tazza.	Mortar	mutar la pelle.	Soul	anima.
Blew	soffiare, colpo.	Mould	forma, ferricio.	Sauce	salsa.
Cauler	comare.	Mouldy	infecto.	Snow	neve.
Course	corso.	Mourn	affranchare.	Slow	lento.
Court	la corte.	Move	muovere.	Sow	seminare.
Crow	canore del gallo.	Ova	affranchare.	Stow	ammassare.
Dough	pane in pasta.	Owner	proprietario.	Though	benchè.
Discourse	discorso.	Over	conceder per suo.	Thorough	perfatto.
Flow	scorrere.	Pow	malore ovelue.	Throw	gettare.
Four	quattro.	Pastry	zucchina.	Tow	Stoppa, o tira-
Grow	crescere.	Row	ramare, o una fila di gente.	Under	una bastimento.
				Soldier	soldato.

Nelle seguenti parole si pronunzia come un *O* italiano aperto e breve; così pure in simili parole di più sillabe, che terminano in *ow*.

Arrow	fraccia.	Hollow	scavato.	Shallow	di poco fondo.
Banow	canotto a ruota.	Narrow	midolla.	Tallow	sego.
Bellow	ringhiera.	Meadow	prato.	Wallow	distarsi nel fango.
Fellow	persona, compagno.	Morrow	domattina.	Window	finestra.
Follow	seguire.	Sorrow	condoglio.		

Jedan od osamnaest listova s prikazom engleskih grafema i napućima kako ih izgovarati s obzirom na fonološki repertoar talijanskog govora i njegovih prozodičnih osobina

Sačuvalo se i prilično bogat konverzacijski dio priručnika. Sastoji se od pet dijaloga sa sljedećim naslovima:

Dialogo I. Per salutare e informarsi della Salute.

Dialogue I. To salute and Enquire after one's Health.

(Pozdravi i raspitivanje o zdravlju)

Dialogo II. Avanti di coricarsi e dopo d'essersi coricato.

Dialogue II. Before going to Bed, and after one is in Bed.

(Prije odlaska na spavanje te poslije toga)

Dialogo III. Nel levarsi la mattina.

Dialogue III. Rising in the Morning.

(Jutro. Ustajanje.)

Dialogo IV. Per vestirsi.

Dialogue IV. To dress one's self.

(Oblačenje. Jutarnja toaleta.)

Dialogo V. Tra una Dama e la sua Cameriera.

Dialogue V. Between a Lady, and her Waiting Woman.

(Dama i njezina poslužiteljica.)

Za današnjeg čitatelja (ili možebitnog korisnika) zanimljivim će se, navlastito s civilizacijskoga i kulturološkog stajališta, pokazati navlastito V. dijalog, premda ni IV. nije bez zanimljivosti. Dobro odabrani dijalozi sadržavaju korisnu konverzacijsku građu ispunjenu elegantnom frazeologijom, sukladnom vremenu u kojem je priručnik pisan. Konverzacijska građa izlaže se dvostupačno. Lijevi talijanski stupac, Bajamontijev je prijevod (o tome svjedoče povremene korekcije) desnog engleskog izvornika, jamačno preuzetog iz engleske početnice za Francuze.

Presmjelo bi bilo tvrditi da je ovako izloženu građu Bajamonti kanio objaviti. Bit će prije da je marljivim prepisivanjem, prevodenjem i prilagođavanjem nama nepoznata engleskog priručnika savladavao osnove i ovladao engleskim jezikom, kojega je vrijednost i korisnost rano naslutio i među prvima ovim putem i savladao.

Rad na engleskoj vježbenici i savladavanje engleskog jezika nisu, daka-ko, bili sami sebi svrhom. Oni su tek sredstvo u službi širenja Bajamontijevih vidokruga, otvaranja novih obzorja, uranjanja u nove spoznaje. O tome svjedoči i ulomak filozofskih ogleđa Davida Humea s naslovom *Political Essays on Commerce by David Hume, Esq. Essay 2. Of Refinement in the Arts* (O profinjnosti umjetnosti).¹⁵ Talijanski prijevod prethodi engleskom izvorniku. Prijevod u čistopisu je, sva je prilika, Bajamontijev, premda se može dopustiti i mogućnost prijepisa tuđeg prijevoda.

Tu je knjižica s tri "kolokvija" na engleskom jeziku i usporednim prijevodom. Ukupno 13 listića na engleskom jeziku te 5 listića Bajamontijevih prijevoda na talijanski jezik. Prvi znanstveni razgovor nosi naslov *The Shipwreck* (sic), *Colloquy - Il Naufragio, Colloquio* (Brodolom): sadržava 4 listića s prijevodom prvoga i posljednjeg.

Druga znanstvena rasprava naslovljena je *The Pilgrimage - Il Pellegrinaggio* (Hodočašće). Od 7 listića preveden je tek prvi: prijevod se naglo prekida upola drugoga.

Posljednji kolokvij nosi poduži naslov: *Pandoceus, a German Host, and Conradus, a Franciscan with His Companion - Pandoceo Oste Tedesco, e Conrado*

¹⁵ Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu. Estratti varii.

Francescano col suo Compagno (Pandocej, domaćin Nijemac, i Konrad, franjevac sa svojim drugom). Svega dva listića s prijevodom.

Autorstvo ovih engleskih ulomaka nije navedeno; prijevod je popraćen ispravcima i nedvojbeno je Bajamontijev.

Bajamonti prati i englesko književno stvaralaštvo. Tako iz jednog engleskog pisma upućena svojoj znanici gospođici Thary u Trogir doznajemo da je primio djela engleskog pjesnika Alexandera Popea (o tome detaljnije nešto kasnije), što ujedno govori o njegovu stupnju ovladavanja engleskim jezikom.

U datiranju ovoga engleskog priručnika, napisana u autodidaktičke svrhe, pomoći će nam neke vanjske okolnosti, ali i do sada nedovoljno poznata Bajamontijeva korespondencija na engleskom jeziku.

Nekoliko konceptata engleskih pisama na koje sam naišao pripadaju, držim, najranijoj Julijevoj prepisci.¹⁶

Pisma su upućena iz Splita g. Robertu Smythu u Zadar (To S^r. Robert Smyth, Baronet, at Zara), nadnevak 9. kolovoza 1771.; gđici Thary u Trogir (To Miss Thary, at Traù), nadnevak 13. kolovoza 1771.; g. Davidu Attiasu u Livorno (To Master David Attias, at Leghorn), nadnevak 17. lipnja 1772.; ponovno gđici Thary u Trogir, nadnevak 25. kolovoza 1772.; slijedi još jedno pismo Davidu Attiasu s nadnevkom 24. listopada 1772., te opet gđici Thary, datirano 28. listopada 1772.

Zbog višestruke zanimljivosti citirat ću neke dijelove Bajamontijevog engleskog dopisivanja. Koncept pisma upućena Miss Thary 13. kolovoza 1771. donosim u cijelosti:

I made bold to write to you, because I desire to use exercise in the English tongue; and you will do me a very great favour to correct my faults. I had begg'd of Mr. Nicolas, your Nephew, that might send me a certain mathematical instrument; but be so kind as to acquaint him that I have no want of it now. Present my service to your Brother, and honour me with your commands.

I am, Madam,
with all respect
your Most Oblig'd and H^{ble} Ser.^t

Spalato, Aug.^r 13.th 1771. Giulio Bajamonti.¹⁷

U pismu upućenom gospođici Thary 25. kolovoza 1772. u Trogir napominje da je primio svezak Popeovih djela te da će knjigu s marom pročitati.

¹⁶ Iz Bajamontijeve ostavštine u Arheološkom muzeju u Splitu.

¹⁷ "Osmjelih se da Vam pišem, jer imam žarku želju vježbati engleski jezik, a Vi ćete mi učiniti vrlo veliku uslugu budete li ispravljali moje pogreške. Zamolih g. Nicolasa, Vašeg nećaka, da mi posudi stanoviti matematički instrument; no budite tako ljubezni pa ga obavijestite da mi više ne treba. Uvijek sam na službi Vašem bratu, a Vi me počastite svojim zapovijedima.

Uz duboko štovanje, Vaš najzahvalniji i najponizniji sluga
Giulio Bajamonti."

To Miss Thary. at Town. Spalato, Aug. 20th 1772.
 Madam. From Mrs Saffonia I have received a volume of the works
 of Pope containing his letters, and at the same time I have perceived a
 new affect of your Kindness and remembrance for me. Therefore
 I give you a thousand thanks, and I shan't fail to keep and hand-
 le the abovesaid book with all diligences. Present my respects to
 your Brother, and dispose of me, because I am with real esteem
 Madam
 Your most oblig'd and H^{ble} Servt
 Giulio Bajamonti

To Master David Attri at Serojo Spalato, Oct. 1st 1772
 My Dear. I answer late a your letter, because I have received
 it late. In the past day I was out of this my own country, and in
 a little time I will depart towards Janica for pass at Padova, where
 I will be at your disposition. In the interim I you send the Linnæus
 which me have requested, and I am with all my hearty hearts.
 My Dear
 Yours most oblig'd and true
 Giulio Bajamonti friend

To Miss Thary. at Town. Spalato, Oct. 1st 1772
 Madam. In a little time I will depart towards Janica for pass at
 Padova, where I will have pleasure to receive your command. In
 the interim I you send back again the book of Pope, and I give you
 a thousand thanks for it. Present my service to your Brother
 and convey your kindness to me. Since I am
 Madam
 Your most oblig'd and H^{ble} Servt G. B.

Koncepti engleskih pisama Julija Bajamontija

"...I have received a volume of the works of Pope... and I shan't fail to keep and handle the abovesaid book with all my diligence."¹⁸

Premda temeljena na uobičajenoj elegantnoj epistolarnoj formi, pisma, uz poneki gramatički previd, sadržavaju dovoljno elemenata koji će posvjedočiti o Bajamontijevoj okretnosti u korištenju jezikom te, nedvojbeno, njegovim ovladavanjem u stupnju koji omogućava pismeno i usmeno komuniciranje.

Valja nam se ovdje prisjetiti i jedne epizode iz Bajamontijeva života, vezane za prirodoslovno putovanje Dalmacijom. U ljeto godine 1771. u Split, s Albertom Fortisom, stiže anglikanski biskup iz Londonderrya i strastveni prirodoslovac Frederick Augustus Hervey (1730. - 1803.). U skupini je i obvezatni crtač te biskupov mlada hni sin John Augustus. Društvu se pridruži Julije Bajamonti i zaputi na putovanje Dalmacijom. Nemoguće je ne pretpostaviti da za toga dijela puta po Dalmaciji (posjetite Split, Solin,

¹⁸ Kako razaznajemo iz pisma upućenog gđici Thary 18. listopada 1772., zbirku Popeove poezije je nakon gotovo dva mjeseca vratio.

Sinj, Trogir, Dalmatinsku Zagoru, Roški slap, Skradin, Šibenik, Zadar)¹⁹ svestrani naš Julije nije prakticirao već stečeno znanje engleskog jezika.

*

Na osnovi gore izloženog moguće je, dakle, rad na engleskom priručniku te ovladavanje engleskim jezikom locirati u sam početak sedamdesetih godina XVIII. stoljeća.

Prema dosadanjim spoznajama²⁰ probuđeno zanimanje za engleski jezik i književnost smještalo se u drugo i treće desetljeće XIX. stoljeća.²¹

Organizirana pak edukacija engleskog jezika počinje u Hrvatskoj u godini 1882. na nautičkoj školi u Bakru, gdje predaje Aleksandar Lochmer, te osnivanjem 1884. u Zagrebu prve ženske privatne škole engleskog jezika pod vodstvom Natalije Wickerhauser, i zagrebačkog liceja godine 1892. – prve ženske srednje škole u Hrvatskoj. Naposljetku, 1899. utemeljen je lektorat za engleski jezik na Zagrebačkom sveučilištu.²²

Zahvaljujući izoliranoj pojavi splitskoga polihistora, osamljenoj u Dalmaciji, poput Krizmaničeve u kontinentalnoj Hrvatskoj, početke hrvatske anglistike trebat će s drugog desetljeća XIX. st. locirati u sedamdesete godine XVIII. stoljeća.

Zaključak

I kao što Julije Bajamonti ulazi u povijest hrvatske enciklopedike po rukopisnim i nedovršenim svojim rječnicima – enciklopedijskom, glazbenom i kemijskom – tako će, sukladno istim kriterijima, nedvojbeno je, morati biti uključen među pionire i začetnike velikoga i utjecajnog engleskog kulturnog kruga te prve poklisare hrvatsko-engleskih kulturnih odnošaja.

U Zagrebu, u listopadu 1994.

¹⁹ Grupa je u Split stigla u srpnju 1771. brodom iz talijanske luke Manfredonia, preko Visa i Hvara. Bio je to jedini Hervejev posjet Splitu u pratnji opata Alberta Fortisa, čije je prvo putovanje srednjom Dalmacijom novčano potpomagao.

Cfr. Žarko Muljačić, *Dalmacija viđena očima Britanca F. A. Herveya 1797-1799 godine*, "Dubrovnik", Nova serija, II, 3-4, Dubrovnik 1991., str. 205-216.

²⁰ Cfr. Rudolf Filipović, *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb 1972.

²¹ Opat iz Marije Bistrice Ivan Krizmanić ostavlja 1827. u rukopisu kajkavski prijevod Miltonova *Izgubljenog raja* (*Paradise Lost*). Uz njega spominje se vrsni znalac engleskog jezika Stanko Vraz, potom glavni predstavnici prve (Preradović, Ivan Mažuranić, Demeter) i druge generacije iliraca i književnika (Vukotinović, Veber-Tkalčević, Velimir Gaj, Tkalac) druge polovice XIX. stoljeća.

²² Aleksandar Lochmer autor je prve engleske gramatike na hrvatskom jeziku: *Gramatika engleskoga jezika za školu i samouke*, Senj 1889. U Senju 1906. objavljen je *Englesko-hrvatski rječnik*, krunsko djelo Aleksandra Lochmera.

BIBLIOGRAFIJA

1. Andreis, Josip: *Povijest hrvatske glazbe*, Zagreb 1974.
2. Bošković, Ivan: *Prvi hrvatski oratorij*, "Slobodna Dalmacija", 5. VII. 1969.
3. Butković, Zvonimir: *Dr. Julije Bajamonti, Dalmatinski enciklopedista XVIII. vijeka*, "Obzor", LIII, br. 217, 1912, str. 1-2.
4. Esih, Ivan: *Dvije stotine godina od rođenja Julija Bajamontija*, "Gospodarstvo", IV, br. 142, 1944, str. 8.
5. Filipović, Rudolf: *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb 1972.
6. Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984.
7. Karaman, Dujam Srećko: *Dr. Julije Bajamonti*, "Narod", 10, Split 7., 10. III. 1893.
8. Karaman, Dujam Srećko: *Zasluzni Spljećani. Bajamonti Julije*, rukopis (Muzej grada Splita)
9. Kečkemet, Duško: *Život i djelo Julija Bajamontija*, iz knjige *Bajamonti Julije. Zapisi o gradu Splitu*, Split 1975, str. 7-82.
10. Krstić, Kruno i Kovačević, Krešimir: *Bajamonti Julije*, Enciklopedija Jugoslavije, knj. 1, Zagreb 1980, str. 419-420.
11. Kukuljević, Sakcinski: *Bajamontić Julio, Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858, str. 17.
12. Ljubić, Šime: *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Wien-Zadar, 1856, str. 17.
13. Milčetić, Ivan: *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad JAZU, knj. 192, Zagreb 1912, str. 97-250.
14. Muljačić, Žarko: *Splitski književnik Julije Bajamonti*, "Mogućnosti", II, br. 10, Split 1955, str. 795-800.
15. Muljačić, Žarko: *Dalmacija viđena očima Britanca F. A. Herveya 1797-1799 godine*, "Dubrovnik", nova serija, II, 3-4, Dubrovnik 1991, str. 205-216.
16. Ujević, Mate: *Fortis Alberto*, Enciklopedija Jugoslavije, knj. 4, Zagreb, 1986, str. 205-216.
17. Wenzelides Arsen, *Narodnjak XVIII. stoljeća*, "Savremenik", VII, br. 10, 1912, str. 601-604.

SUMMARY

After an introductory bibliographic note, the author shifts his attention to the philological work of the famous polygraph Julije Bajamonti (Split, 1744-1800). In the central section of the paper, the author puts forward the theses, that the beginning of Anglistic studies in Croatia should be placed, thanks to Bajamonti, in 1780-s. The author supports his thesis with the new philologic materials, which were recently found in the Split Museum of Archeology. He concludes his presentation by stating that Bajamonti's manuscripts and his unfinished dictionaries (Encyclopaedic, Music and Chemistry dictionaries) not only prove him to be one of the most distinguished Croatian Encyclopedist, but they also establish him as one of the pioneers of the vast and influential English cultural circle, as well as an ambassador of the Croatian-English cultural relations.